

בישולי עכו"ם (א)

כשיטת התוספות כותב גם הרמב"ם:

"שעיקר הגזרה משום חתנות שלא יזמנו העכו"ם אצלו
בסעודה..." (הל' מאכלות אסורות פ"ז, הלכה טו).

עקרון חשוב בדין זה עולה בדברי הרא"ה (תורת הבית בית ג שער ז
ד"ה והשתא). הרא"ה שואל איך אנו מתירים להכין לחולה אוכל
בשבת ע"י נכרי והרי ישנה בעיה של בישולי גויים. הרא"ה
מסביר שבכל האיסורים שטעמם משום חתנות לא אסרו
בצורה גורפת, אלא רק במקום בו נראה לחז"ל ששייכת
הגזירה לגביו. בשיעור הבא נזכיר תחומים נוספים בהם מיישם
הרא"ה סברה זו¹.

מה נחשב בישול ע"י גוי

הגמרא (ז: לח.) דנה מה נחשב כבישול גויים האסור, ומה אינו
מוגדר כבישול ולכן מותר. בהתחלה, סברה הגמרא כי כל דבר
שנשתנה מברייתו נחשב כמבושל, ודין זה מדאורייתא, אולם
למסקנה קובעת הגמרא כי הכלל הוא שכל שנשתנה מברייתו
על ידי האור (אש) אסור, ודין זה מדרבנן.

בהמשך הסוגיה מובאת מחלוקת בין סורא ופומבדיתא בדעתו
של רב. לפי דעת חכמי סורא יש לבחון רק האם התבצע בישול
במאכל ובמקרה שלא בושל אין איסור של בישולי עכו"ם.
לעומתם, חכמי פומבדיתא סוברים שיש תנאי נוסף כדי
שהמאכל יאסר - "ראוי לעלות על שולחן מלכים". רק מאכל
מכובד שהתבשל נאסר, אך מאכל פשוט שלא מוגש אצל
מלכים אין בו כלל איסור גם אם נתבשל באש².

ההשלכה למחלוקת מופיעה כבר בגמרא - בישולי עכו"ם בדגים
מלוחים: הם מבושלים, אך אינם עולים על שולחן מלכים.
לכאורה ניתן להציע שמחלוקת סורא ופומבדיתא מקבילה
למחלוקת רש"י ותוספות בטעם האיסור. במאכל פשוט כמו
דגים מלוחים אין חשש חתנות וקירוב דעת, אך יתכן ויש
חשש של אכילת דברים טמאים. כהסבר זה משמע בדברי
הרמב"ם בהלכה טו:

"במה דברים אמורים בדבר שהוא עולה על שולחן
מלכים לאכול בו את הפת, כגון בשר וביצים ודגים
וכיוצא בהם, אבל דבר שאינו עולה על שולחן מלכים
לאכול בו את הפת כגון תורמוסין ששלקו אותן עכו"ם
אע"פ שאינן נאכלין חיין אלו מותרין וכן כל כיוצא
בהן, שעיקר הגזרה משום חתנות שלא יזמנו העכו"ם
אצלו בסעודה ודבר שאינו עולה על שולחן מלכים
לאכול בו את הפת אין אדם מזמן את חברו עליו".

הרמב"ם מקשר בין התנאי שהמאכל יעלה על שולחן מלכים
עם ההבנה שהאיסור נובע מחשש חתנות. גם ר"ת (תור"ה איכא)
פוסק להלכה כשתי הלשונות ודורש ביניהם קשר של 'וגם' -

פתיחה

בשיעורים האחרונים עסקנו באיסורים שגזרו חכמים לצורך
הרחקה מהגויים הנוגעים למאכלים. המשנה (פ"ב, משנה ו) מונה
איסור נוסף של שלקות, ובלשון ימינו 'בישולי עכו"ם'
שאסורים ואין איסורן איסור הנאה. בשני השיעורים הקרובים
נדון בהלכות הקשורות לבישולי עכו"ם ונחלק את הדיון לשני
נושאים:

- הגדרת האיסור וטעמו - נעיין ביסודות הגזירה וטעמה
ונבחן אילו מאכלים נאסרו ומתי (בשיעור הקרוב).
- היתרים בבישולי עכו"ם - כבר בסוגיית הגמרא אנו
מוצאים מספר מקרים, בהם ניתן להתיר מאכל שבושל
על ידי עכו"ם. בשיעור הבא נבחן את סוגיית הגמרא ואת
פסיקת ההלכה מתי בישולי עכו"ם אינם אסורים לפי
ההלכה.

טעם האיסור

כפי שראינו בשיעורים האחרונים, סוגיות הגמרא הקודמות
(שמן ופת של גויים) עסקו בחשש חתנות, אולם בדין בישולי
עכו"ם סובר רש"י כי טעם האיסור שונה:

"שלא יהא ישראל רגיל אצלו במאכל ובמשתה
ויאכילנו דבר טמא" (לח. ד"ה מדרבנן).

רש"י סובר שאיסור בישולי גויים שונה במהותו מאיסור פת
עכו"ם. בעיית בישולי גויים דומה לדיונים בדין חלב וגבינת
גויים, שם החשש נוגע לעקרונות של מאכלות אסורים.

לשיטת רש"י ניתן להביא שתי ראיות:

1. בתוספתא אין אנו מוצאים במפורש את עניין בישולי
עכו"ם, אך ישנה התייחסות לביצה צלויה ומאכלים
נוספים שאסורים (ד"ה). ההקשר של הלכות אלו הוא
בדין של חשש ערבוב דברים טמאים, וזאת כשיטת רש"י.
2. הסוגיות העוקבות לאחר סוגית בישולי עכו"ם (לח.)
נוגעות לחשש טומאה ודיני נותן טעם וחשש מאכלות
אסורות.

התוספות (ד"ה אלא) חולקים על דברי רש"י וסוברים כי האיסור
נובע מחשש חתנות. נראה כי דעה זו מתבססת על סמיכות
הנושאים במשנה, שכולם משום חתנות, כפי שמפורש בגמרא
(לו:).

לאור הסבר זה, מתקשים התוספות בשאלה נוספת (ד"ה
והשלקות): אם טעם הגזירה הוא אחיד, מדוע חכמים בטלו את
גזירת שמן, רצו לבטל את גזירת פת, אבל לא בטלו את גזירת
בישולי גויים?

תוס' מסבירים שגזירת שלקות היתה גזירה קדמונית עוד לפני
גזירת פת, ולכן לא התירו אותם יחד.

מדברי הרמב"ן בסוגיית פת עכו"ם (לו:) עולה תירוץ אחר - הפת
הוא המזון הבסיסי ולכן מדובר בגזירה שאין הציבור יכול
לעמוד בה. בעקבות כך חכמים בטלו דוקא את הגזירה על הפת
ולא על בישולי עכו"ם.

1 הרשב"א (בדק הבית שם) יוצא בתקיפות כנגד שיטת הרא"ה, ומשמע
שיש ביניהם מחלוקת עקרונית בהבנת הגזירה.

2 יש לציין כי בסוגיית ירושלמי אנו לא מוצאים את הפרמטר של 'עולה על
שולחן מלכים', אלא רק את הפרמטר האם נשתנה מברייתו. גם בסוגיות
נוספות בבבלי איננו מוצאים את הפרמטר השני אלא את הראשון בלבד.

שאלה זו נידונה שוב בדבריו (סי' ק"ג) בנוגע לבישולי עכו"ם, ונראה כי שאלה זו תלויה בשאלה מה טעם האיסור בבישולי עכו"ם. לשיטת הרמב"ם הדיון שווה בשניהם, אך לפי רש"י יתכן ויש מקום לחשוש לבישולי מומר מחשש של מאכלות אסורות. בעז"ה בשיעור הבא נרחיב בדיון בישולי מומר.

בישול שלא על ידי אש

ראינו בדברי הגמרא כי כל דבר שבושל על ידי אש נאסר, ובכלל זה גם צליה ובשר על גחלים (ראה מאירי עמ' 128). מקור ההלכה שגם פעולות אלו נחשבות בישול מפורש בדברי הירושלמי (עירובין ג', א). הגמרא מביאה מחלוקת בנוגע לסוגי בישול שונים - דג מלוח וצליית ביצה:

"ר' חייא פרוואה איקלע לבי ריש גלותא, אמרו ליה: ביצה צלויה מאי? אמר להו: חזקיה ובר קפרא שרו, ור' יוחנן אסר, ואין דבריו של אחד במקום שנים. אמר להו רב זביד: לא תציתו ליה, הכי אמר אביי: הלכתא כוותיה דרבי יוחנן. אשקיהו נגוטא דחלא ונח נפשיה. ת"ר: הקפריסין, והקפלוטות, והמטליא, והחמין, והקליות שלהן - מותרין, **ביצה צלויה - אסורה**; שמן - רבי יהודה הנשיא ובית דין נמנו עליו והתירוהו" (לח:).

לפי סיפורו של רב זביד נראה שאין הלכה כר' יוחנן שאוסר (שהרי הוא מת לאחר שאכל את הביצה), אך מהברייתא שמצוטטת מיד אח"כ עולה שהלכה כר' יוחנן.

במה נחלקו ר' יוחנן וחזקיה? לדעת רש"י יש להפריד בין שני המקרים:

- מליח - חזקיה מתיר במליח מפני שאין בו בישול. דבריו מבוססים על מה שראינו בראשית הסוגיה שיש צורך כי המאכל ישתנה מברייתו ע"י האש. ר' יוחנן חולק על נקודה זו, וסובר כי הגדרת בישול שונה בכל מאכל. בכל מאכל נאסר דרך בישולו, ולכן מליח אסור שכן הוא בישול.

- ביצה צלויה - כולם מסכימים כי בישולה נעשה על ידי האש. סברת חזקיה להתיר הינה מפני שהאש אינה נוגעת בביצה עצמה (יתכן כי לדעתו כאשר האש נוגעת יש לכך משמעות של בישול רציני). ר' יוחנן חולק ואוסר מפני שהתבשל על האש.

הרמב"ן מתקשה בהסברו של רש"י, שהרי לא מצאנו בסוגיה טעם לאסור מליח, שהרי אינו מתבשל בעזרת האור. בעקבות כך הוא מסביר שמדובר על דג גדול שצלאו ואח"כ מלוח, שהינו בישול ע"י האור שראוי לעלות על שולחן מלכים ע"י הדחק (באותו אופן הוא מסביר את המחלוקת לגבי ביצה). יתרונו של הרמב"ן בכך שהוא נותן טעם אחיד למחלוקת, אך דבריו הם כעין אוקימתא. לפי הסברו מחלוקת ר' יוחנן וחזקיה היא המשך למח' הישיבות בין סורא ופומבדיתא.

הרמב"ם פוסק להלכה שאין בעיה במליחה ובעישון אך משני טעמים שונים:

"דג שמלחו עכו"ם ופירות שעישנו עד שהכשירן לאכילה הרי אלו מותרין, **מליח אינו כרותח בגזירה זו והמעושן אינו כמבושל**, וכן קליות של עכו"ם מותרין ולא גזרו עליהם שאין אדם מזמן חבירו על הקליות"

(מאכלות אסורות יז, יז).

אם שני הטעמים מתקיימים התבשיל אסור - השתנה מברייתו ועולה על שולחן מלכים³.

הזכרנו את דין דגים מלוחים שמותרים הואיל ואינם עולים על שולחן מלכים. יש אחרונים שהבינו שההיתר הוא גם לגבי דגים שאינם חשובים בגלל קטנותם. ברם, יש שהבינו כי במקרה של דגים שבדרך הטבע הם קטנים (כמו סרדינים והערינג) הם נחשבים חשובים, ויש מקום לאוסרם. הרב עובדיה יוסף מתייחס לשיטות אלו בתשובה בנושא:

"אולם ראיתי להב"ח (סי' קיג) שכתב, דהא דדגים קטנים אין עולים על שולחן מלכים, **היינו בדגים שעתידים לגדול, ובקטנותם אינם חשובים, אבל דגים שגידולם לעולם קטן, חשובים הם, ועולים על שולחן מלכים...** וכן הערוך השלחן (ס"ק כו) כתב לחלק כאמור, וסיים, שדגים קטנים כגון הערינג וסרדינקס וכיו"ב הם חשובים מאד ועולים על שולחן מלכים, ויש בהן משום בישולי עכו"ם, כיון שזהו עצם גידולן ואין מתגדלים יותר. ע"כ. ולפ"ז יתכן מאד שהדגים שבסרדינים הנ"ל גדלו כל צרכם ועולים עש"מ. ואף את"ל שאין זה ברור כל כך, ומידי ספק לא יצאנו, וכל ספק בדיון בישולי עכו"ם מותר, וכמ"ש בש"ע (סי' קיג סעיף יא), זה אינו, דכל כה"ג הו"ל ספק חסרון ידיעה, ובספק כזה אף בדרבנן לא אזלינן לקולא. וכמבואר בש"ע (סי' צח ס"ג) ובאחרונים שם..."

השלכות נוספות לטעם האיסור

כפי שראינו יש מחלוקת בין רש"י ובין התוספות בטעם הגזירה על בישולי עכו"ם. נעיין בשתי השלכות של מחלוקת זו על הגדרת מספר מקרים ומאכלים כבישולי עכו"ם:

1. ישנה מחלוקת בין הראשונים מה דינו של מאכל שלא השתנה בהליך הבישול. מחלוקת זו הובאה בדברי הש"ך:

"מדלא התנה המחבר שיהא נשתנה מברייתו ע"י האור **אלמא דס"ל אפילו לא נשתנה אסור וכדעת הרמב"ם** שהביא בב"י וכן דעת הרב בד"מ... אבל באמת נראה עיקר בש"ס (דעבודת כוכבים סוף דף לז) כהר"ן ורש"י **דאין אסור משום בשולי עובדי כוכבים אלא כשנשתנה מברייתו ע"י האור** וכ"פ בהג"א וכן נראה דעת הר"ף וכמו שכתב הר"ן וכן נראה דעת ראב"ן סי' ש"ג מיהו דעת שאר הפוסקים נראה דאין לחלק בזה" (ס"ק א).

הש"ך מביא מחלוקת ראשונים בעניין זה: שיטת הרמב"ם שהמאכל אסור גם אם לא נשתנה מברייתו, ולעומת זאת שיטת רש"י שאין במקרה זה איסור בישולי עכו"ם. כזכור, רש"י הסביר כי האיסור נובע מחשש מאכלות אסורות ולכן ברור שאם מזהים את מקור המאכל אין לחשוש. לעומת זאת אם האיסור נובע מחשש חתנות - מעשה הבישול הוא האוסר ולא זהות המאכל, וכל שמבשילים אותו הוא חלק מהגזירה.

2. בשיעור על פת עכו"ם הזכרנו את דברי ה'פתחי תשובה' שאין איסור בפת של מומר הואיל ומותר להתחתן איתו.

3. כך פוסקים גם הרמב"ן, ריטב"א וכן משמע בתשובות הרמב"ם סימן שיח שפוסקים כלישנא השנייה בגמרא.

בסוגייתנו נראה שאין בעיה של בישולי גויים וזאת משתי סיבות: 1. מפורש בסוגיה שבישול אסור זה דוקא בישול ע"י אש. 2. מתוך ההשוואה לדין מליח- כשם שמליח לא הותר בגזירה ולכן מותרת, כך גם גלי המיקרו לא היו בגזירה (כנראה...). טעם שלישי שניתן להוסיף נובע מן העובדה הכללית שמקלים בדיני בישול עכו"ם, וכפי שנראה בשיעור הבא.

הרב פרופ' זאב לב דן בנושא זה במאמר בכתב העת מוריה (גליון רא-רב), ובמאמרו הוא מביא את דברי הרב הלפרין שדן בדין תנור חשמלי- האם גם בישול מכוח החשמל נאסר או רק מתולדות האש. להלכה הוא פוסק להתיר בישולי עכו"ם בדרך זו.

חליטת ירקות קפואים

בתהליך הייצור של ירקות קפואים הירקות עוברים חליטה שמטרתה אינה בישול אלא הכנה להקפאה⁷ (כדוגמת שקיות קפואות של ברוקולי). במקרה זה ישנו צורך בבישול נוסף כדי שהירק יהיה ראוי לאכילה, והשאלה היא האם ירקות שאינם נאכלים חיים מותרים משום בישולי עכו"ם כאשר החליטה נעשתה בחו"ל.

סוגיה זו קשורה לשאלת מאכל שבושל חלקית על ידי גוי, בה נרחיב בשיעור הבא, אולם גם ללא נקודה זו בעניין זה יש להתיר לאור דברי הרב יוסף קארו בשו"ת אבקת רוכל:

"למדנו רבינו חטים ששולקים אותם הגויים עד שמגיעים למאכל בן דרוסאי וחוזרים ומייבשים אותם כדי לעשותן גריסין, ושוב אינם נאכלים אלא ע"י בישול אחר..."

תשובה- ...ובכ"הג נראה לומר בנ"ד דכיון דאיסורא דרבנן היא ויש מתירים הני חטים כיון דמתייבשין כ"כ דאינם נאכלים אלא ע"י בישול אחר והבשול הא' אינו ניכר בהם מותרים. ואפשר שאפילו האוסרים בתבשיל יתירו באלו החטים כיון שאינם נאכלין אלא ע"י בישול מחדש. נאם הצעיר יוסף קארו" (אבקת רוכל סימן ל).

במקרה זה שהבישול הראשון אינו ניכר, מציע בעל השו"ע שגם מי שאוסר מאכל שבושל על ידי גוי בשיעור בן דרוסאי יתיר זאת.

בשבוע הבא נמשיך בלימוד הסוגיה ונבחן את ההיתרים השונים המופיעים בגמרא ובראשונים לגזירה זו.

בעישון אין כלל בעיה שהרי אינו בישול כלל. מליחה כן מוגדרת כבישול אך היא איננה נכללת בגזירה של בישול. לא ברור היכן כתוב שמליח אינו נכלל בגזירה, אך כעת אנו מבינים כיצד הרמב"ם הסביר את מהלך הגמרא. הרמב"ם הבין שמחלוקת ר' יוחנן וחזקיה היא האם מליחה גם נגזירה בגזירת בישול שהרי זה סוג של בישול, או נגזרה רק על בישול ע"י האש. הרמב"ם הולך בפסיקה בעניין זה אחרי דברי הר"ף (טו:). הר"ף פוסק שבדין ביצה צלויה הלכה כחזקיה, אך לגבי מליח הלכה כר' יוחנן.

במאמר מוסגר נעיר על נפק"מ בעקבות פסק הרמב"ם שאין בעיה בעישון. הרב עובדיה (יב"א ח"ה, ט ב) דן האם קיים איסור בישולי עכו"ם בסרדינים. אחד משתי הסיבות שהוא מצוין להתיר הינה מפני שתהליך הבישול של סרדינים בימינו בנוי מעישון. בשלב ראשון הסרדינים עוברים עישון ע"י קיטור ואז ראויים עקרונית למאכל. לכן אין משמעות בבישול שמתבצע אח"כ והסרדינים מותרים לאכילה.

מדברי המאירי (עמוד 235 ד"ה כבר בארנו) עולה כיוון רביעי להבנת המחלוקת האם ביצה צלויה אסורה, והוא שהביצה אינה משנה את צורתה לאחר הבישול. הסבר זה תלוי בהבנת הביטוי 'דבר שנשתנה מברייתו' – האם הכוונה שהוא ראוי כעת לאכילה, או שהשתנה צורתו החיצונית. כפי שהזכרנו לעיל שאלה זו קשורה למחלוקת לגבי טעם האיסור (ראה בפסקה השלכות נוספות לטעם האיסור).

קפה טורקי

במספר ספרי הלכה שנכתבו לחיילים אנו מוצאים את השאלה האם יש בעיה בשתיית קפה אצל בדויים ואנשים שאינם יהודיים. הפוסקים כתבו להתיר את שתיית הקפה וזאת מכמה סיבות:

1. היד אפרים (ריש סימן ק"ד) כתב כי מותר לשתות קפה אצל גויים דרך עראי הואיל ואינו עולה על שולחן מלכים ללפת בו את הפת.⁴
2. על המים אין איסור הואיל והם נאכלים כפי שהם חיים ולכן ההרתחה לא אוסרת אותם. הקפה אינו אסור הואיל והוא קלוי, ובדומה לדג מעושן שאם בישלו אותו לאחר העישון הוא מותר כך לגבי קלייה (ש"ך קג,יח).⁵

סוגי בישול נוספים

בישול במיקרוגל

ראינו לעיל את דברי הרמב"ם כי בישול על ידי מליחה או עישון אינם נחשבים כבישול בגזירה זו. בימינו ישנם דרכים נוספות שהתחדשו שאינן בעזרת אש, והדוגמה הבולטת לכך היא בישול במיקרוגל - הבישול נעשה על ידי גלים שמחממים את המאכל על ידי יצירת תזוזה במולקולות הנוזליות הנמצאות במאכל.⁶

4 שו"ת מלומדי מלחמה סימן קו עמוד 247, אך עדיף לא לשתות עם חלב משום בעיות כשרות. כך הבין הפרי חדש בשיטת הרמב"ם שרק במאכל המיועד ללפת את הפת יש איסור (קיג,ג).

5 שו"ת משיב מלחמה חלק ב סימן קמו עמוד שנה.

6 מתוך אתר ויקיפדיה- "תנור מיקרוגל הוא מכשיר מטבח המפעיל קרינה אלקטרומגנטית בתדר מיקרו לצורך חימום או בישול מזון. פרוש השם

מיקרו גל הוא גל קטן. תנור המיקרוגל מעביר דרך המזון קרינה, לרוב בתדר של 2450 מגה-הרץ. מים, שומן ומולקולות סוכר במזון סופגות אנרגיה מאלוטת גלי המיקרו בתהליך של חימום די-אלקטרי. לרוב המולקולות דו קוטב חשמלי, כלומר יש להן קוטב אחד בעל מטען חשמלי חיובי וקוטב אחד בעל מטען שלילי. כתוצאה מכך, המולקולות מסובבות אנה ואנה תחת השפעת השדה החשמלי הנוצר בגלל אלוטת גלי המיקרו. תנועת המולקולות יוצרת חום. חימום בעזרת גלי מיקרו הוא יעיל בעיקר על מים נוזלים, ובעל יעילות פחותה בהרבה על שומנים, סוכרים וקרח..."

7 הרב יהודה עמיחי- 'בישולי עכו"ם בחלטה', אמונת עתיך 42.